

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑΙ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Η Θεσσαλία ἀποτελεῖται ἐκ δύο πεδιάδων, ἃς συνενοῦ περὶ τὸ μέσον λοφώδης ἔκτασις· περιβάλλεται δὲ ὑπὸ ὁρέων, ἐφ' ᾧ ἡ μυθολογία ἐπιχύνει τὴν μυστηριώδη αὐτῆς αἰγλην. Η πολύδενδρος σειρὰ τῆς "Οσσης καὶ τοῦ Πηλίου πρὸς Α, ἡ ἀγρία καὶ δασώδης Πίνδος πρὸς Δ, ἡ ταπεινὴ "Ορθρυς πρὸς Μ, τὰ Καμβούνια καὶ ὁ ιερὸς "Ολυμπος πρὸς Β, περιστέφουσι μεγαλοπρεπῶς τὴν ὑδατογενῆ καὶ τελυκατώδη ταύτην γηίνην λεκάνην· ὁ Πηνειός διαρρέει αὐτὴν μεθ' ὑπερηφάνου ταχύτητος· ἐπὶ τῶν ὄχθων του ὡς ἄλλος Ιερεμίας δύναται τις νὰ θρηνήσῃ τὴν χώραν ἣν ἐγκατέλειψαν οἱ θεοὶ, ἐποδοπάτησαν οἱ κατακτηταὶ καὶ ἐφ' ἣς μακροχρόνιος δουλεία ἐπαφῆκε τὰ εἰδεχθῆ ἔχνη τῆς ἑρημίας καὶ τοῦ μαρασμοῦ. Οὕτως ἡ Θεσσαλία παρουσιάζει οἰκτρὸν θέαμα· ἔρειπιον ἀλγεινῶς παραμεμορφωμένων ἀρχαίας εὔκλειας, ἐμπνέει σήμερον διὰ τῆς ἑρημίας τὴν φρίκην ἐν τῇ ψυχῇ. Η χώρα, ἐν ἦν οἱ ἀρχαῖοι θεοὶ ἐτέλουν τὰς οὐρανίους αὐτῶν συνεδρίας, ἐν ἦν ὁ "Απόλλων ἔδρεπε παρὰ τὰ Τέμπη τὴν δάφνην τὴν Πηνειΐδα καὶ ἡς ἡ ἔκτασις καὶ ὁ γραφικὸς ὁρίζων ἐπιβάλλει τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ ἐμπνέει τὴν ποίησιν, ἡ χώρα αὐτὴ ἐπέπρωτο νὰ διανύσῃ τροχιὰν ὀλεθρίαν ἐν τῇ ιστορίᾳ τοῦ κόσμου.

Αἱ ἄλλοιώσεις, ἃς ὑπέστη ἡ Θεσσαλικὴ γῆ, ἐπιχύνουσι τόσῳ ἄλγος ἐν τῇ ψυχῇ, ὅσῳ ῥεμβώδη θαυμασμὸν αἱ προϊστορικαὶ ἀναγνήσεις αὐτῆς· ὁ διὰ ταύτης διαπορευόμενος κατέχεται διαρκῶς ὑπὸ πνιγηρᾶς συγκινήσεως καὶ αἰσθήματα μεταπίπτοντα πλημμυρίζουσι τὸν δοἱεπόρον, ὅστις ἀνὰ πᾶν βῆμα αὐτοῦ ἀνακαλύπτει ἐξαίσια πεκμήρια

τοῦ παρελθόντος μεγαλείου· τὰ τεκμήρια ταῦτα δὲν δύναται ἡ νὰ συγκρίνῃ μετὰ τῆς ἐπελθούσης κατάπτωσεως. Πῶς ἡτο δύνατὸν νὰ μὴ ἐπέλθῃ ὁδυνηρὰ κατάπτωσις ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, ἡς ἡ εὐφορία καὶ ὁ πολιτισμὸς εἶλκυν καθ' ἀπάσας τὰς ἐποχὰς τόσους βαρβάρους κατακτητάς, ἀπορροφήσαντας πᾶσαν τὴν ίκμάδα αὐτῆς.

Ἡ Θεσσαλία ὑπῆρξεν ἐσχάτως τὸ θέατρον στρατιωτικῆς συγκεντρώσεως· ἡ Ἑλλὰς πάνοπλος, ἐν πυρετῷδει παρασκευῇ, ἀντέτασσεν ἀξιώσεις διὰ τὴν περιώνυμον ισορροπίαν τῆς Ἀνατολῆς, ἣν διετάραξε τὸ πραξικόπημα τῶν Βουλγάρων καὶ παρέτασσεν ἐπὶ τῶν συνόρων τὰ στρατεύματα, ἀτινα ἔξεναιεν ἡ προσβληθεῖσα ἔθνικὴ φιλοτιμία. Ἐπτάμηνον διήρκεσεν ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἀγωνία αὕτη ἥτις ἔληξε δι' ἐπεισοδίου πολεμικοῦ, περὶ οὗ ὅλιγας θὰ εἰπωμεν λέξεις. Πρὶν ἡ ἐκφέρωμεν ὅμως τὴν ἐπὶ τούτου κρίσιν ἡμῶν, θέλομεν ἔξετάσει γενικά τινα ζητήματα σχετικὰ, μετὰ τῶν πορισμάτων καὶ τῶν συνεπειῶν, ὅσαι ἀπὸ τούτων ἀπορρέουσιν.

Ἡ γραμμὴ τῶν συνόρων, ἀπὸ τοῦ Ἀμβρακιακοῦ κόλπου ἀρχομένη, ἄκολουθεῖ τὸν "Αρχιθον πρὸς Β., παρὰ τὸ Μέτσοβον δὲ κάμπτει πρὸς Α καὶ ἀποτελοῦσα ἐσοχὴν πρὸς τὸ Ζάρκον περατοῦται διὰ τοῦ κάτω Ὀλύμπου εἰς τὸν Θερμαϊκόν· αὕτη ἐρείδεται ἐπὶ τριῶν ἔξοχου στρατηγικῆς σπουδαιότητος ἐρεισμάτων: τοῦ Ἀμβρακιακοῦ, τοῦ Μετσόβου καὶ τοῦ Ὀλύμπου, ὃν ἡ κατοχὴ ἀσφαλίζει τὴν στρατηγικὴν ὑπεροχὴν τῆς δροθετικῆς γραμμῆς. Δυστυχῶς, οὐδὲν τούτων ἡμεῖς κατέχομεν, οὐδὲ καν τὸν Ἀμβρακιακὸν κόλπον, οὔτινος ἡ κατοχὴ προσκτάται μόνον διὰ τῆς κατοχῆς τῆς Πρεβέζης, ἀξιώματος δὲρ δὲν κατενοήθη ἐσχάτως· τούτου μὴ ὑπάρχοντος, τὸ μόνον δὲρ δύναται ν' ἀσφαλίσῃ τὴν κατοχὴν τοῦ κόλπου καὶ ἔξουδετερώσῃ στρατηγικόν τινα ἀντιπερισπασμὸν κατὰ τῆς γραμμῆς τῆς ὑπογρήσεως τῶν ἐν "Αρτῃ συγκεντρωμένων στρατευμάτων, εἰναι στολίσκος κατάληλος διὰ τὸν ἀβαθῆ κόλπον. Μὴ κατέχοντες οὐδὲν τῶν ἐρεισμάτων τούτων ὑπολειπόμεθα

στρατηγικῶς τῶν ἀντιπάλων, οἵτινες οὕτω ἔχουσιν ἴσχυρὰν βάσιν ἐπιχειρήσεων ἢ γραμμῆν ἀμύνης, πλεονεκτικῶς δύναμενοι νὰ ἐπιχειρήσωσιν εἰσβολὴν ἢ νὰ ἐνεργήσωσιν ἄμυναν. Τὰ στρατηγικὰ πλεονεκτήματα τῶν ἀντιπάλων δύναμεθα νὰ ἔξουδετερώσωμεν, ἐὰν προσκτησώμεθα τὴν ὑποστήριξιν τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, οἵτινες κατὰ νῦτα ἐνεργοῦντες θέλουσιν ἐπιφέρει ἀντιπερισπασμὸν μεγίστης ὥφελείας, ἢ ἐὰν μετὰ θαλάσσιων δύναμεων ἐπιχειρήσωμεν ἀντιπερισπασμοὺς κατὰ τὰ ἀνατολικὰ καὶ μεσημβρινὰ παράλια τῆς Μακεδονίας· ἅρα, ίνα ἔχωμεν ἐπιτυχίας ἀποτελεσματικὰς ἐν περιπτώσει πολέμου, πρέπει νὰ μεριμνήσωμεν διὰ τὴν συνεργασίαν τῶν Ἀλβανῶν, τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἔθνικοῦ φρονήματος παρὰ τοῖς διμόροις Ἑλληνικοῖς πληθυσμοῖς, ὅπερ ἐκλείπει δσημέραι, καὶ τῶν τῶν ναυτικῶν ἡμῶν δύναμεων, ἀτινα παρημελήθησαν ἦδη μετ' ἀξιοθρηγνήτου ἀναλγησίας. Ἡ σωτηρία τῆς Ἐλλάδος ἔγκειται εἰς τὰ «σιδηρᾶ τείχη.» Δὲν ἔχομεν σήμερον ἀνάγκην τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν ίνα μάθωμεν τοῦτο, ἀρκεῖ νὰ δίψωμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τῶν ἐκτεταμένων παραλίων καὶ τῶν νήσων ἡμῶν καὶ τῆς κεντρικῆς ἐν τῇ Μεσογείῳ θέσεως, ὅπως νοήσωμεν τοῦτο, ὅπερ καθιστᾷ ἡμῖν γνωστὸν καὶ ἡ ἀργαία ιστορία. "Ανευ στόλου οὔτε ἐπίθεσιν δύναμεθα νὰ ἐπιχειρήσωμεν οὔτε νὰ ἀμυνθῶμεν ἐπιτυχῶς κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον, καθόσον αἱ σπουδαιότεραι στρατηγικαὶ συγκοινωνίαι ἡμῶν εἰσὶ θαλάσσιαι.

Ἐκτὸς τῆς στρατηγικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἑδάφους, ἣν κέκτηνται οἱ ἀντίπαλοι ἡμῶν κατὰ τὴν δροθετικὴν γραμμὴν, καὶ τακτικῶς πλεονεκτοῦσι, διότι κατὰ τὸ πλεῖστον κατέχουσι τὰ ἐπικαιρότερα σημεῖα, τὰ δεσπόζοντα καὶ συνέχοντα τὰς διαφόρους θέσεις τῆς ὁρεινῆς γραμμῆς διὰ τῶν συγκοινωνιῶν καὶ τῆς ὁράσεως.

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἔξέτασιν τῆς δροθετικῆς γραμμῆς, θέλομεν δώσει σχετικάς τινας πληροφορίας περὶ τῆς διατάξεως τῶν τουρκικῶν καὶ Ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἐν Θεσσαλίᾳ, ὅπως οἱ ἀναγνῶσται κατανοήσωσιν εὐχερῶς τὴν

σπουδαιότητα τῶν συνεπειῶν, ὅσαι ἡδύναντο νὰ προκύψωσιν ἐκ τοῦ ἐπισυμβάντος τελευταίου πολεμικοῦ ἐπεισοδίου.

Τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ἔχοντα ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴν, τριπλάσια καὶ πλέον ὄντα τῶν ἑλληνικῶν, καὶ ἐνιαίαν διεύθυνσιν, ἐρειδόμενα δὲ ἴσχυρῶς κατὰ πλευρὰ καὶ νῶτα, ἥσαν διατεταγμένα μετὰ τελειότητος ἀξίας λόγου· ἐκ τῆς διατάξεως δὲ ταύτης, ἦν ἔδωκεν δὲ Οὐθωμανὸς ἀρχιστράτηγος, κατεδεικνύοντο πασιφανῶς αἱ προθέσεις αὐτοῦ· ἔξτρασφαλισμένος δὲν κατὰ τὰ πλευρὰ ("Ολυμπος, Μέτσοβον) ἐναντίον πάσης ἐπιχειρήσεως τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ἐσκόπει νὰ εἰσβάλῃ πρὸς τὸ Ζάρκον καὶ διαχωρίζων τὰ στρατεύματα τῶν ἀρχηγείων Λαρίσσης καὶ Τρικάλων, νὰ ἀπειλήσῃ τὰς γραμμὰς τῆς ὑποχωρήσεως ἀμφοτέρων τούτων, ἀτινα ἢ ἥθελον ὑποχωρήσει ἢ ἥθελον βιφθῆ ἐπὶ τῶν ὁροσειρῶν τὰ μὲν τῆς Λαρίσσης ἐπὶ τῆς "Οσσης-Πηλίου, τὰ δὲ τῶν Τρικάλων ἐπὶ τῆς Πίνδου.

Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ στρατηγικοῦ τούτου σχεδίου ἐπρεπε νὰ ἔξασφαλίσῃ τὰ πλευρὰ καὶ τὰ νῶτα τοῦ διὰ τὴν εἰσβολὴν προωρισμένου σώματος καὶ συνεπῶς νὰ ἀποκρούσῃ πᾶσαν κατὰ τῆς Ἐλασσώνος καὶ τῆς Δισκάτας ἀντεπιχειρήσιν¹ πρὸς τοῦτο δὲ ἔλαθε πάντα τὰ κατάλληλα μέτρα, συγκεντρώσας ἐν τοῖς ἀνωτέρω κέντροις καὶ περὶ ταῦτα ἐπαρκεῖς δυνάμεις καὶ καταλαβὼν τὰς πρὸς ταύτας ἀγούσας διόδους καὶ τὰ δεσπόζοντα καὶ συνέχοντα σημεῖα (Τσαρίτσανα, Μενεζές, Σκόρμπα, Γκριτζόβαλι, Δρεπάνι, Τσοῦκα, Λουμπενίτζα, Τρέταμος, κτλ. κτλ.). Τὰ μέτρα ταῦτα, ἀτινα ἔλαθεν δὲ Οὐθωμανὸς ἀρχιστράτηγος καὶ αἱ συγκεντρώσεις, ἀς ἔξετέλεσεν ἐντὸς τοῦ πρὸς τὸ Ζάρκον σφινὸς (Δομένικον, Ἐλευθεροχώρι, Ραδοσίβι, Δαρμάσι, Σκόρμπα, κτλ. κτλ.) οὐδεμίαν ἐπαφίνουσιν ἀμφιβολίαν ἢ ἐπιτρέπουσιν ἀντίρρησιν διὰ πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῶν σχεδίων καὶ τῶν προθέσεων τῶν Τούρκων. Ἐπίσης ἀποκαλύπτονται ταῦτα καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας κατὰ τὴν συμπλοκὴν, καθ' ἓν ἥρξαντο τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ἀλλὰ περὶ ταύτης θέλομεν διαλάβει κατωτέρω.

Απέναντι τῆς ἑνιαίας διευθύνσεως τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων, ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ἀντέτασσεν δεδιχασμένην διευθύνσιν, διότι ἦτο διηρημένος εἰς δύο σώματα ἀνεξάρτητα, ἔχοντα κέντρα αὐτῶν τὴν Λάρισσαν καὶ τὰ Τρίκαλα· ὁ διγασμὸς οὗτος δύναται τις νὰ εἴπῃ ἀπολύτως, ὅτι ἦτο θεμελιῶδες στρατηγικὸν σφάλμα καὶ κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον τὸ μεταξὺ Ζάρκου καὶ Κουτσοχέρου ἐδαχφος, ὅπερ κυρίως ἡπειλεῖτο, ἦτο ἀπομεμακρυσμένον τῶν ἐνεργειῶν ἀμφοτέρων τῶν ἀρχηγείων, καὶ ἀπετέλει, οὕτως εἰπεῖν, οὐδετέραν ζώνην. Στρατὸς ὅλιγαριθμος, ἔνευ συγκοινωνιῶν συγκεντρωτικῶν πρὸς τὰ καίρια σημεῖα τῆς γραμμῆς ἢν ύπερήσπιζε, ἥδυνατο ύπὸ ἑνιαίαν διεύθυνσιν νὰ ἐπιτελέσῃ μᾶλλον συντεταγμένος καὶ ισχυρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ.

Τῶν δύο ἀνεξαρτήτων στρατιωτικῶν σωμάτων αἱ ἐνέργειαι καὶ ἡ δρᾶσις ἔτεινον πρὸς τὴν Ἐλασσόνα καὶ τὴν Δεσκάταν, ὅπερ ἦτον ὄρθοτατον, διότι διὰ τῶν ἐπιχειρήσεων τούτων παρεκωλύετο ἡ πρὸς τὰ πρόσω προχώρησις τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλ' ύπὸ τὸν ὄρον νὰ μὴ ἐπήρχετο διάσπασις πρὸς τὸ μέσον, ἢτις ἡθελε καταστῆσει ἀνωρελῆ πᾶσαν ἐνέργειαν ἐπιβοηθητικήν. Ἡ συνοχὴ τῶν στρατευμάτων εἶναι ἡ πρωτίστη μέριμνα, καὶ ταύτης παραχρειούμενης αἱ μεμονωμέναι ἐπιτυγχάνει, ἐν ὑπάρξει τοιαῦται, οὐδὲν ὠφέλιμον παράγουσι.

Ἡ διάσπασις ἀφεύκτως ἡθελεν ἐπέλθει, διότι, ἐκτὸς ἔτερων λόγων, τὰ ἡμέτερα στρατεύματα εἶχον σπουδαίαν ἀριθμητικὴν μειονότητα ὡς πρὸς τὸν ἐχθρὸν καὶ ὡς πρὸς τὸ μῆκος τῆς γραμμῆς, ἢν κατεῖχον, συνάμα δέ, ἔνεκεν ἐλλείψεως συγκοινωνιῶν ἐπαρκῶν καὶ καταλλήλων, αἱ συγκεντρώσεις πρὸς τὰ ἀπειλούμενα σημεῖα ἥσαν σχεδὸν ἀνέφικτοι· ἔλλως τε καὶ ἡ τακτικὴ διάταξις αὐτοῦ ἦτο πλημμελής, διότι ἐκ τῆς ἐκτεταμένης γραμμῆς ἀπὸ Μαλακασίου μέχρι Ζορμπᾶ αἱ δυνάμεις ἡμῶν ἥσαν διανευμημέναι ἀνεπαρκῶς. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ὄροθετικὴ γραμμὴ δυσχερῶς φυλάσσεται, οὖσα ὀλοκλήρως βατή, ἀλλ'

ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ἐπρεπε νὰ κατανοηθῇ ὅτι δὲν ἐπαρκεῖ μόνον ὁ ἡρωϊσμὸς ἵνα ἀναπληρώσῃ τὰ πάντα, ἀλλ' ὅτι ἀπητοῦντο ἔργα τεχνικὰ καὶ ἐν γένει μέτρα κατάλληλα, ἵνα ὑπάρξῃ οὐχὶ πιθανότης, ἀλλὰ μόνον ἐλπὶς ἐπιτυχίας. Ὁ ἡρωϊσμὸς ἀρκεῖ πάντοτε ὅπως σώσῃ τὴν τιμήν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁ μόνος, ὅστις ἀσφαλίζει τὴν ἐπιτυχίαν. Δὲν ἀρκεῖ ἵνα γνωρίζῃ ὁ στρατὸς νὰ ἀποθνήσκῃ, ἀλλὰ πρέπει νὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ ἐνεργῇ. Ὁ ἡρωϊσμὸς εἶναι ἡ τιμή, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ νίκη.

Οὕτως ἦσαν ἀντιμέτωποι οἱ ἀντίπαλοι στρατοὶ, ἡ δὲ πρὸς ἀλλήλους συμπεριφορὰ ἐπειχέ τι τὸ δυηρικόν· τρεῖς ὕδριστικαὶ λέξεις, ᾧν ἐπιτραπήτω μοι ἡ ἀναγραφή, «γουρουνομύτηδες», «κοκκινοσκούφιδες» καὶ τὸ περιώνυμον «σικτίρ», αἵτινες συνδυαζόμεναι μετὰ τοῦ δημοτικοῦ πλέον καταστάντος μονοσυλλαβόν «ρὲ» ἀπετέλουν τὴν συνήθη φρασεολογίαν τῶν πρὸς τοὺς Τούρκους φιλοφρονήσεων. Οἱ εὔζωνοι ἀπετείνοντο πρὸς τοὺς ἔχθρους γείτονάς των ἀγερώχως· θέλομεν ἀναρέρει τεκμήρια τινὰ τῆς αὐθιδίους ταύτης ὑπερηφανείας, ἵνα ποικίλωμεν τὸ ξηρὸν θέμα τημῶν.

Ἐν τῇ Μελούνῃ κατεσκευάζετο λίθινον ὄγκυρωμα υπὸ τῶν ἡμετέρων, ἐπειδὴ δὲ ἦτο εὔκολώτερον νὰ λαμβάνωσι τοὺς λίθους ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ἐδάφους, ὁ τοῦρκος σταθμάρχης ἔκαμε τὰς δεούσας παραστάσεις, καὶ μὴ εἰσακουσθεῖς, ἐτοποθέτησε σκοπούς πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο. Ὁ τοῦρκος σκοπὸς ἴστατο ὅρθιος στηρίζων τὸν ἕνα τῶν ποδῶν του ἐπὶ προστυχόντος ἐκεῖ λίθου· εἰς εὔζωνος προσχωρεῖ καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς αὐτόν, τῷ λέγει «στάσου τὸ πόδι σου ρὲ γουρουνομύτη» καὶ ἀκινητοῦντος ἐν ἀπορίᾳ τοῦ Τούρκου, ὁ αὐθιδῆς εὔζωνος παραμερίζει ωθήσας τὸν πόδα αὐτοῦ καὶ λαβὼν τὸν λίθον τοποθετεῖ ἐπὶ τοῦ ὄγκυρωματος.

Ἐτερος εὔζωνος μετέφερεν ἐπὶ ἡμιόνου τὴν νύκτα φυσίγγια, ἐπορεύετο δὲ διὰ τῆς τουρκικῆς ἀτραποῦ, οὗσης ἀνετωτέρας· ὁ τοῦρκος σκοπὸς ζητεῖ νὰ τῷ ἐμποδίσῃ τὴν διοδον, ἐν βροντῶδες «σικτίρ» τῷ δίδεται ως ἀπάντησις καὶ ὁ ῥιψοκίνδυνος εὔζωνος διέρχεται ἀταράχως.

"Επερος διέρχεται μετ' ὄλιγον ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους «Μὰ, τζάνουμ, εἶναι δικό μας μέρος» ἐπαναλαμβάνει ὁ σκοπὸς, ἀλλ' ἀφροντις ὁ εὔζωνος ἔξακολουθεῖ τὴν πορείαν του σιγῶν περιφρονητικῶς.

Πλεῖστα τοιαῦτα παραδείγματα ἡδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἀποδεικνύοντα πόσην καταφρόνησιν ἐν ἑαυτοῖς συνησθάνοντο οἱ εὔζωνοι πρὸς τοὺς Τούρκους καὶ πόσον γόντρον ἔξησκησαν ἐπ' αὐτῶν οἱ ἀτίθασσοι ὅρεινοὶ ἐμπνέοντες τὸν σεβασμὸν διὰ τῆς ὑπερηφάνου καὶ θαρραλέας συμπεριφορᾶς των. 'Αλλὰ φεῦ! ἡ Κοῦτρα ἐπέπρωτο νὰ καταστρέψῃ τὸ γόντρον τοῦτο καὶ νὰ ἐγκολάψῃ ἐπὶ τοῦ σκληροῦ μετώπου αὐτῶν τὸ ἀνεξίτηλον στίγμα τῆς αἰχμαλωσίας, αἰχμαλωσίας συντελεσθείσης οὕτω μωρῶς καὶ ἀνάδρως, προκειμένου μάλιστα περὶ ἀνδρῶν, οὓς ὁ ἔχθρος ἐπίστευεν ἥρωας.

Αἱ ἀτομικαὶ αὗται παρεκτροπαὶ ἐπηύξανον τὴν μεταξὺ τῶν στρατευμάτων ἔχθραν, καίτοι ἐπισήμως κατεβάλλοντο μέγισται προσπάθειαι καὶ ἐλαμβάνοντο κατάλληλα μέτρα πρὸς ἀποσόβησιν τῆς προσδοκωμένης συμπλοκῆς, ἀτινα ὅμως ἀπέβησαν μάταια. Μήπως ἡ αὐθάδεια εἴχε φθάσει μέχρις δρίου ἔξαντλήσαντος τὴν ὑπομονὴν ἡ μήπως οἱ τοῦρκοι ἀπεφάσισαν νὰ ἐκδικηθῶσι διὰ τὰς μικρὰς ταύτας περιφρονήσεις;

'Ἐπὶ τέλους ἡ συμπλοκὴ ἥρξατο ἐπὶ ἐκτεταμένης γραμμῆς. Τίνες οἱ δόντες τὴν ἀφορμήν; οἱ δρυητικοὶ 'Αλβανοὶ ἢ οἱ θαρραλέοι εὔζωνοι; Τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἐπιλύσωσι αἱ διπλωματικαὶ ἀντεγκλήσεις διὰ τὴν διπλωματίαν, ἀλλὰ διὰ ταύτην μόνην, τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν λύσεως. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι στρατεύματα ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀντιμέτωπα, φυλετικὸν καὶ ἀδιάλλαχτον πρὸς ἄλλην τρέφοντα μῆσος, ὅπερ ἐπηύξανε ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ ἄγριος φανατισμὸς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ προσβληθεῖσα ἔθνικὴ φιλοτιμία καὶ αἱ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος, δὲν ἦτο δύνατὸν ἡ νὰ συμπλακῶσιν, οὕτως εἰπεῖν, αὐτομάτως καὶ νὰ διατρανώσωσι δι' ἔχθρικοῦ τεκμηρίου τὴν ὑποκαί-

ουσαν ἔχθρότητα. Μόνη ἡ πειθαρχία ἡδύνατο νὰ δαιμάσῃ τὰ θρησκευτικὰ καὶ φυλετικὰ πάθη, ἐμπνέουσα εἰς τὰ στρατεύματα ὑπερήφανον καρτερίαν καὶ ἐπιβάλλουσα τὴν στρατιωτικὴν ἥθικὴν καὶ τὴν συνείδησιν τοῦ καθήκοντος καὶ εἰς τὰ ἀτομα ἔτι ἐκεῖνα, ὅσα ἔρματα ἀτομικῆς φιλαυτίας, ἄφρονος πατριωτισμοῦ καὶ ἡρωϊσμοῦ ἀκαίρου, δὲν κατέχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸ σθένος τῆς αὐταπαρνήσεως κατὰ τὰς κρισίμους ἔθνικὰς περιστάσεις. Ἀλλὰ τίς ἡδύνατο ἐκ στρατευμάτων, ὡς ἦσαν ταῦτα, νὰ ἀπαιτήσῃ πειθαρχίαν, ἣν δυσκόλως δύνανται νὰ τηρήσωσι στρατοὶ ἔχοντες ὑπερτέραν στρατιωτικὴν μόρφωσιν;

Αἴφνης ἡκούσθησαν βρονταὶ καὶ θανατηφόροι βολίδες διέσχισαν συρίζουσαι τὸν ἀέρα· οἱ σκοποὶ τῶν ταμπουρίων ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα θύματα. Ἡ ἔρις κατελθοῦσα ἐκ τῶν θείων δωμάτων τοῦ γηραιοῦ Ὄλύμπου ἔρριψεν ἐν μέσῳ τῶν πολεμιστῶν τὴν ὄλεθρίαν δῷδα αὐτῆς.

"Αμα τῇ ἐνάρξει τῆς συμπλοκῆς οἱ Τούρκοι ἡρέαντο τῆς ἐκτελέσεως τῶν σχεδίων των. Ἡ Κούτρα προσεΐληθη μεθ' ὑπερτέρων δυνάμεων καὶ ἐπιμονῆς, ἣν ἀπήγτει ἡ σπουδαιότης αὐτῆς· σκοπούντων τῶν Τούρκων εἰσβολὴν πρὸς τὸ Ζάρκον, ἡ Κούτρα ἦτο σπουδαῖον καὶ κεντρικὸν ταχτικὸν ἔρεισμα, ἀπετέλει, οὕτως εἰπεῖν, τὸν σταθερὸν ἄξονα τῶν ταχτικῶν αὐτῶν κινήσεων, ὅσκι ἦσαν ἀνάγκαιαι διὰ τὰς ἐπιθετικὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν λοφοσειρῶν περὶ τὸ Ζάρκον. Επειδὴ περὶ Κούτρας πολὺς ἐγένετο ἀτυχῶς λόγος, κρίνομεν ἀρρόδιον ἵνα δώσωμεν ἀκριβεῖς τινας πληροφορίας. Ἡ Κούτρα εἶναι λόφος κωνοειδῆς καὶ ἀπόκρημνος πρὸς ΝΔ μᾶλλον· δεσπόζων τῶν πέριξ καὶ ἐφορῶν ἀποτελεῖ τὴν ταχτικὴν κλεῖδα τοῦ ἐδάφους· οὐχ ἦττον ἡ μεγίστη αὐτῆς σπουδαιότης δὲν ἔξεπιμνηθη δεόντως, δύναται τὶς δὲ νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ἐθεωρήθη ἀξία μείζονος μερίμνης· ὑπῆρξαν μάλιστα οἱ διατεινόμενοι ὅτι περὶ τοῦ ἀποκρήμνου καὶ ὁζέος τούτου βράχου δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη οὐδὲ νὰ ἐπασχοληθῇ τις, ἀλλ' οἱ οὕτω σκεπτόμενοι δὲν ἀνεμνήσθησαν ὅτι εἰς ὄρεινὰ καὶ διακεκομμένα ἐδάφη μά-

λιστα, σημεῖα τοιαῦτα δεσπόζοντα καὶ συνέχοντα τὸ ἔδαφος τούλαχιστον διὰ τῆς δράσεως, οὐχὶ μόνον ἡθικὴν ἔχουσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν στρατευμάτων ἀλλὰ καὶ πραγματικήν, διότι ἐπίδρωσι θετικῶς τῶν κινήσεων καὶ τῶν διατάξεων, ὅχυρούμενα δὲ καὶ διπλιζόμενα διὰ τηλεβόλων εἰσὶν ἀπόρθητα, ἐπιβαλλόμενα μετ' ἀναμφισθήτου ὑπεροχῆς, τέλος δὲ καὶ ὡς κατοπτευτήρια ἀπλῶς ἢν ὥσιν εὔκολύνουσι τὴν διεύθυνσιν τῶν στρατευμάτων, ἐποπτεύοντα τὸ πέριξ ἔδαφος. Ἡ Κοῦτρα ὅμως δὲν ἦτο μόνον ἀπλοῦν κατοπτευτήριον ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν βολὴν ἐξεταζούμενη ἤδυνατο πλεονεκτικῶς νὰ γροσιμεύσῃ κατὰ τῶν λόφων περὶ τὸ Ζάρκον, οἵτινες δὲν εἶχον διαφορὰν ὕψους ὑπερβαίνουσαν βλητικὰ δρια, ἐξαρτώμενα ἀλλως τε καὶ ἐκ τῆς ἀποστάσεως τῶν βληθησούμενων στόχων.

Τοιαύτη ἦτον ἡ Κοῦτρα, γνωστὰ δὲ εἰσὶ τὰ μέτρα, ὅσα περὶ ταύτης ἐλήφθησαν, ἐπενεγκόντα κατ' ἀναπόδραστον συνέπειαν τὴν πτῶσιν αὐτῆς. Περίπου τριακόσιοι ἀμυνόμενοι, ἡ μᾶλλον τριακόσιοι διπλοφόροι, διότι δὲν ἔσχον τὴν τιμὴν οὐδὲ μίαν νὰ διψωσι βολήν, καταληφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκπλήξεως, ἣν προύξενταν αὐτοῖς αἱ πολυπληθεῖς ἐγκρικαὶ δυνάμεις, διεσκορπίσθησαν ἡ ἡχμαλωτίσθησαν, προτιμήσαντες ἀντὶ θανάτου ἡρωϊκοῦ, ἐπονείδιστον ἀνὰ τὴν Μακεδονίαν περίδρομον καὶ οὐχὶ μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἐνεκόλαψαν καὶ ἐπὶ τοῦ ἔθνους κηλίδα τοιαύτην, καταστρέψασαν τὸ γόντρον, ὅπερ ἐμπεριεῖχεν ἐν ἔχυτῷ ὁ ιερὸς ἀριθμὸς τῶν τριακοσίων. Ἡ δὲ ἔθνικὴ ἡμῶν ἴστορία εἴναι ἡναγκασμένη, ἐπὶ τῶν ἀμειλίκτων αὐτῆς σελίδων νὰ ἀναγράψῃ μετὰ σπαραγμοῦ παρὰ τὸν ἡρωϊκὸν ἀριθμὸν τῶν τριακοσίων ἐν Θερμοπύλαις, ἐν Χαιρωνείᾳ καὶ ἐν Δραγατσανίῳ, τοὺς τριακοσίους διψάσπιδας τῆς Κούτρας. Δὲν βάλλω τὸν λίθον τοῦ ἀναθέματος κατ' αὐτῶν, διότι δὲν ὑπῆρξαν ἡρωες, ἀλλὰ διότι παρεδόθησαν χωρὶς νὰ ἐκτελέσωσιν ὅτι ἦτο δυνατὸν ἀνθρωπίνως, χωρὶς νὰ διψωσι καὶ τὸ τελευταῖον αὐτῶν φυσίγγιον ἤδυναντο νὰ ὑποχωρήσωσιν, ὑποχώρησις δὲ λελογισμένη εἴναι ὡφελιμωτέρα

ἀνωφελοῦς ἡρωϊσμοῦ· ἥδυναντο περικυκλούμενοι καὶ νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλὰ μετ' ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα καθ' ὑπερτέρων δυνάμεων· δὲν εἶμαι ἐκ τῶν φρονούντων ὅτι ἄσκοπος καὶ ἀνωφελῆς ἡρωϊσμὸς εἶναι τι ἄξιον λόγου, ἀλλ' οἱ πεφοβισμένοι Κούτραῖοι ἥδυναντο νὰ πράξωσι πᾶν ἄλλο, ἔκτὸς ἐκείνου, ὅπερ ἔπραξαν.

Αἱ περὶ Κούτρας γνῶμαι εἰσὶ πολλαπλαῖ· αἱ ἀντεγκλήσεις κατακλύζουσιν ἔτι οὕτως, ὥστε ἐπιφέρουσι τὴν σύγχυσιν ως πρὸς τὴν ἀνακλυψιν σύχι τῶν ἐνόχων, ἀλλὰ κατὰ πόσον ἔκαστος αὐτῶν ἔπτασεν· ἐγένοντο σφάλματα στρατηγικὰ καὶ τακτικὰ, ὑπῆρξεν δὲ φόβος τῆς εὐθύνης, καὶ ἀπειρίχ ως πρὸς τὴν διεύθυνσιν, ἐλλειψὶς στρατιωτικῆς ἑτοιμότητος καὶ αὐτοδουλίας, ἀφρων ἡρωϊσμός, καὶ δειλία μετὰ μωρίας. Τὸ σύνολον πάντων τούτων ἐπήνεγκε τὴν πτῶσιν τῆς Κούτρας, εἰς ἣν συγκέντρωσαν πάσας τὰς προσπαθείας τῶν οἱ Τοῦρκοι.

Ἐπέραν ἐπίθεσιν ἔζετέλεσαν οἱ Τοῦρκοι μετ' ἀνωτέρων δυνάμεων περὶ τὴν Γκριτζόβαλι· ητὶς ἐσκόπει νὰ ἀπασχολήσῃ τὰ στρατεύματα τοῦ ἀρχηγείου Λαρίστρας, ὅπως εὐχερέστερον ἐπιγειρήσωσι πρὸς τὸ Ζάρκον, καὶ νὰ ἀπειλήσῃ τὰς γραμμὰς ὑπογραφήσεως τῶν περὶ τὴν Λυγκαριὰν καὶ Νεζερὸ στρατευμάτων, παρακωλύουσα ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς ἐν Μενεζὲ καὶ Πατσῷ ἐνεργείας τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κατὰ τῆς Ἐλλασσόνος ἀπειλῶν. Αἱ περὶ τὸν Μενεζὲ ἐργασίαι τοῦ ἐγθροῦ ἐπέτυχον πληρέστατα, μάλιστα ἐν Πατσῷ μικροῦ δεῖν καὶ κατελαμβάνοντο τέσσαρα πυροβόλα λυόμενα, ἔγκαταλειψθέντα κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν ἀφρόνως ὑπὸ τοῦ λόγου τοῦ πεζικοῦ ὑρῷ δην εἴχεν ἀνατεθῆ ἡ ὑποστήριξις καὶ ἔξασφάλισις ἀπὸ τῶν ἐχθριῶν προσβολῶν, ἀλλὰ περὶ τὴν Γκριτσόβαλι ἀπεκρούσθησαν εὔτυχως· οἱ ἐκεῖ ἀμυνόμενοι διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτῶν ἔξουδετέρωσαν τὰς ὄλεθρίας συνεπείας, ἃς ἦθελον ἐπιφέρει ἐχθροὶ καὶ ἐπιτυχίαι πρὸς τὸ μέρος ἐκείνο καὶ ἔξηφάνισαν τὴν παραχθεῖσαν ἐντύπωσιν ἐκ τῶν ἀποτυχιῶν τῆς Κούτρας καὶ τοῦ Πατσοῦ, ἀποδείξαντες τὶ δύναται νὰ κατορθώσῃ

ἡ νοημοσύνη μετὰ τῆς ἀνδρείας καὶ ἡ ἀτομικὴ φιλοτιμία.

Αἱ ἀνωτέρω πολεμικαὶ πράξεις κατὰ τὴν τελευταίαν συμπλοκὴν εἰσὶν αἱ σπουδαιότεραι ἡ μᾶλλον αἱ μόναι, ἐξεταζόμεναι, ως πρὸς τὰς συνεπείας καὶ τὰ ἀποτελέσματα· πᾶσαι αἱ λοιπαὶ εἰσὶ λεπτομέρειαι καὶ μεμονωμέναι πράξεις, οὐδόλως δυνάμεναι νὰ ἐπιδράσωσιν ἡ ἐπιδράσασαι ἐπὶ τοῦ συνόλου ἡ ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἀναφέρομεν τὰς περὶ τὴν Κούτραν κυκλωτικὰς ἐπιχειρήσεις, αἵτινες ἐξετελέσθησαν μετὰ νοημοσύνης καὶ ἀταραξίας θαυμαστῆς, ἀλλ' ὡν ἡ κλεινὴ ἐπιτευχία καθ' ἡμᾶς ἀβεβαία, ἔνεκα τῆς ἀριθμητικῆς μειονότητος τῶν ἐπιχειρησάντων στρατευμάτων καὶ μεθ' ὅλον τὸν ἀναμφισβήτητον ἡρωισμόν των· οὐδὲ τὰς πρὸς τὴν Δεσκάταν ἐργασίας ἡμῶν, αἵτινες ἀσφαλῶς ἥθελον ἀποτύχει. Εἳναν ἐκυριεύθη ὁ δεῖνα τουρκικὸς σταθμὸς ἡ ὄχυρωμα, δὲν ἔχει ὠφέλιμον ἀξίαν στρατιωτικὴν ἐκτὸς ἂν ἡ λεπτομέρεια γενικοῦ τινος σχεδίου· καὶ ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ἐκυριεύοντο ἀπαντες οἱ Τουρκικοὶ σταθμοί, τὸ μόνον ἀποτέλεσμα, ὅπερ ἥθελεν ἐπιτευχθῆ, ἦτο νὰ προχωρήσῃ κατὰ πεντήκοντα περίπου μέτρα τὸ μέτωπον τῆς συμπλοκῆς, ἀλλὰ ποίαν στρατιωτικὴν ἀξίαν ἔχει τοῦτο; οὐδεμίαν. Εἴναι προτιμότερον νὰ διαρρήξῃ τις καὶ καταλάβῃ ἐν σπουδαῖον καὶ ὠφέλιμον σημεῖον ἡ ἐκατὸν ἔτερα ἡσσονος σημασίας. Τοῦτο ἔπραξαν οἱ Τούρκοι καὶ τοῦτο δὲν ἔνοήθη παρ' ἡμῶν.

Ἐκ τῆς μελέτης τῆς ὄροθετικῆς γραμμῆς καὶ τῶν κατὰ τὴν συμπλοκὴν ἐξάγομεν τὰ ἔξης ἐνδιαφέροντα πορίσματα. Οἱ Τούρκοι εἶχον τὴν ὑπεροχὴν 1) τοῦ ἐδάφους ὑπό τε στρατηγικὴν καὶ τακτικὴν ἔποψιν θεωρουμένου, 2) τοῦ ἀριθμοῦ, 3) τῶν στρατηγικῶν συνδυασμῶν καὶ τῶν τακτικῶν διατάξεων, 4) τῶν συγκοινωνιῶν καὶ τῆς μεταφορᾶς τῶν ἐπιτηδείων, 5) τοῦ ἐπιτελείου, ἔχοντες τοιοῦτον ἐπαρκές. Οἱ Ἐλληνες ὑπερεῖχον κατὰ τὸ ἡθικόν, τὸ ποιὸν καὶ τὸ ὄλικὸν πολέμου. Ως πρὸς τὴν στρατιωτικὴν σύνταξιν ἀμφότερα τὰ στρατεύματα ἤδυναντο νὰ συγκριθῶσιν, ἀλλ' ἡ ἀτομικὴ ἐκπαίδευσις τῶν ἡμετέρων καίτοι ἀτελεστάτη, ἦτο ὑπερτέρα

τῆς τῶν ἔχθρῶν, οὐχὶ διότι ἐφαρμόζεται παρ' ἡμῖν τελειότερον σύστημα ἐκπαιδεύσεως ἀλλ' ἔνεκα τῆς φυσικῆς νοημοσύνης τῆς φυλῆς. "Ἄξιον ὅμως σημειώσεως εἶναι ὅτι διὰ τῆς ἐπιτυχίας των ταύτης οἱ Γούρκοι ὑπέστησαν δυσαναλόγους φθιοράς (φονευθέντες καὶ τραυματίαι ἀξιωματικοὶ 41, ἐξ ὧν εἰς ὑποστράτηγος, καὶ 3455 περίπου ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιώται) ὅπερ δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν εὐστοχίαν καὶ τὴν καλὴν ποιότητα τῶν πυρομαχικῶν τοῦ ἡμετέρου πυροβολικοῦ, καὶ τοῦτο διότι κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων, καὶ αἱ φθιοραι ἡμῶν ἥθελον εῖσθαι ἀσυγκρίτως μείζονες ἢν τὰ πυρομαχικὰ τοῦ ἔχθροῦ ἦσαν καλῆς ποιότητος. Τέλος οἱ ἔχθροι ὑπερεῖχον καὶ ώς πρὸς τὰ ὄχυρωματικὰ ἔργα, δι' ὧν εἶχον ἐνισχύσει πάσας τὰς ἐπικαίρους θέσεις.

'Ἐκτὸς τῶν μειονεκτημάτων, ὅσα ἀνεφέραμεν, ἐπὶ πλέον τὸ σπουδαιότερον ἥτο ὅτι τὰ στρατιωτικὰ ζητήματα δὲν εἴχον μελετηθῆ ὡς τέ ἐμβριθῶς οὕτε ἐπαρκῶς· ἡ ἐπιπολαιότης δὲ καὶ ἡ πρόληψις ἀπέκλειε πᾶσαν σοβαρὰν σκέψιν· συστηματικὴ καταφρόνησις καὶ ὑποτίμησις ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τοῦ ἔχθροῦ, κοῦφος καὶ ματαιὰ ἐπίδειξις ἡρωισμοῦ, ἀκατανόητος μεγέθυνσις τῶν πλεονεκτημάτων ἡμῶν καὶ τῶν μειονεκτημάτων τῶν ἀντιπάλων, ἀλογος πεποιησις ἐπὶ τὴν ἀτομικὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν μειονότητα ἡμῶν, ἥθελον ἐπιφέρει καταστροφὰς ὀλεθρίας. 'Ἐλησμόνησαν, οἱ οὕτω φρονοῦντες, ὅτι ὁ στρατὸς πρέπει νὰ ἐνεργῇ ώς σύνολον συντεταγμένον, ὅτι ἐπιτυχίαι κατατετμημέναι καὶ ἀσύνδετοι εἰσὶν ἀνωφελεῖς καὶ ὅτι ἡ νίκη ἐπιτυγχάνεται οὐχὶ διὰ τοῦ ἡρωισμοῦ ἀλλὰ διὰ τῆς στρατιωτικῆς ἐπιστήμης.

'Ἐν τῇ συντόμῳ ταύτῃ περιγραφῇ ἡμῶν, ἐπραγματεύθημεν μᾶλλον τὰς ἀποτυχίας καὶ τὰ σφάλματα ἢ τοὺς ἡρωισμοὺς κατὰ τὴν συμπλοκήν, διότι φρονοῦμεν ὅτι εἶναι ὠφελιμώτερον, μελετῶντες τὰ σφάλματα μᾶλλον ν' ἀντλῶμεν μαθήματα διὰ τὸ μέλλον ἢ νὰ ἐναθρυνθώμεθα ἐπὶ κατορθώμασιν ἡρωικοῖς, παραμελοῦντες, ἐν τῷ πυρετῷ τῆς καυχησιολογίας, πάσης ἐμβριθοῦς καὶ σπουδαίας ἔργασίας πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶν κειμένων· ἀλλως τε τοσοῦτος ἐγένετο

λόγος περὶ τῶν ἡρωισμῶν, ὥστε δὲν ὑπελείπετο πρὸς δικαιίαν συμπλήρωσιν ἡ νὰ ὄμιληση τις καὶ περὶ τῶν σφαλμάτων.

Ἐσμὲν πεπεισμένοι ὅτι ὁ στρατὸς δὲν ἔχει ἀνάγκην ἡρώων, διότι τοιούτους ἔχει πολλούς, ἀλλ' ἔχει ἀνάγκην ἀνδρῶν νουνεχῶν καὶ εὐσυνειδήτων, οἵτινες, λέγοντες μὲν ἀφ' ἐνὸς μετὰ θάρρους τὴν πικρὰν ἀλήθειαν, ἀφ' ἑτέρου νὰ συνεργάζωνται πρὸς ἐπιτέλεσιν τελειοτέρους ὥφελίμου ἔργου. Διὸ ἐσταυρωμένων χειρῶν, διὰ τῶν ἴστορικῶν περγαμηνῶν καὶ τῆς καυχήσεως οὐδέποτε θέλει ἐπιτευχθῆ τι καλόν· διὰ τὸ μέλλον ἀπαιτεῖται ἐργασία ὄμαλή, συνεχής, λελογισμένη. Ὁ Ἐλληνικὸς στρατὸς ἔχων τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὸν ἡρωισμὸν τῶν προγόνων του γνωρίζει νὰ ἀποθνήσκῃ, ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο, πρέπει νὰ γνωρίζῃ νὰ ἐνεργῇ· οἱ στρατοὶ δὲν μάχονται διὰ νὰ ἀποθνήσκωσι, ἀλλὰ διὰ νὰ νικῶσιν. Ἡρωισμὸς ἀσκοποὶ εἶναι πάντοτε ἀφροσύνη ὀλεθρίας ἔχουσα συνεπείας διὰ τὴν πατρίδα. Ὁ ἡρωισμός, ως καὶ πᾶν ἄλλο, πρέπει νὰ ἔχῃ σκοπόν, οὅτις συνήθως εἶναι ἡ διάσωσις τῆς τιμῆς, ἀλλ' ἡ στρατιωτικὴ ἐπιστήμη προσπαθεῖ ἵνα μὴ ὁ στρατὸς λαμβάνῃ ἀνάγκην τοῦ ἡρωισμοῦ του.

Ἐν τῶν μεγαλειτέρων κακῶν τῶν ὑπαρχόντων ἐν τῷ στρατεύματι εἶναι οἱ ἔνθρωποι, οἵτινες ὑπὲρ πᾶσαν ἐπιστήμην καὶ μελέτην θέτουσι τὴν στιγματίαν ἔμπνευσιν, καὶ καταρρονοῦντες πᾶσαν βαθεῖαν σπουδὴν καὶ πραγματικὴν ἐργασίαν, ἐπιζητοῦσιν ἐν τῇ ἐπιπολῇ καὶ τῇ ἐπιφανείᾳ τὴν στρατιωτικὴν τοῦ τόπου μόρφωσιν· τοὺς ἐπιβλαβεῖς τούτους στιγματίζομεν πρὸ τῆς δημοσίας συνειδήσεως διὰ τῆς περιθοήτου ἐπωνυμίας «ἀνθρώπους τῆς κλάρας». Οἱ ἔνθρωποι οὖτοι πρέπει νὰ ἔκλειψωσιν ἡ τούλαχιστον νὰ συγκριώσιν· ἡ ἀνάμιξις τούτων καθιστᾷ τὴν στρατιωτικὴν μηχανὴν πλήρη σκωρίας, ἢν ἐπαυξάνει ἡ ἀδράνεια, καὶ ἔξαρθρόνει αὐτήν. Οὗτοι εἰσὶν οἱ σάρακες, οἵτινες κατατρώγουσι τὰς ρίζας τοῦ στρατιωτικοῦ μέλλοντος καὶ ἐκρυζόσι τὴν ζωτικὴν ἴκμαδα τοῦ στρατοῦ, καταπνίγοντες πᾶσαν πρόοδον πρὸς θλάβην τοῦ ἑθνικοῦ προσρισμοῦ ἡμῶν. Οὐχ ἡττον ἐλπίσωμεν ἐπὶ τὸ μέλλον.

Αθήνησι, μηνὶ Ιουλίῳ, 1886.